

राज्यसेवा व सर्व स्पर्धा परीक्षांसाठी

मराठी व्याकरण

• मार्गदर्शक •
नि. आ. सातपुते सर
एम.ए.(मराठी), डी.एड.

बाराखडी

- प्रचलित बाराखडी : क का कि की कु कू के कै को कौ कं कः
- शास्त्रीय बाराखडी : क का कि की कु कू कृ क्ल के कै को कौ
- शास्त्रीय चौदाखडी : क का कि की कु कू कृ क्ल के कॅ कै को कॉ कौ

दंड

- मध्य दंड व्यंजने : क् फ्
- अंत्य दंड व्यंजने : ख् घ् च् ज् झ् ञ् थ् त् ध् न् प् ब् भ् म् य् व् ष् स् क्ष् ज्ञ्
- अर्ध्य दंड / शिर्षदंड : ई, इ, ल, ड, ट, ड, ढ, ह, ळ, ल, छ्
- स्वतंत्र दंड : ग्, ण्, श् (शेवटी सुटा दंड)
- दंड नसलेले : र्

‘अ’ कार विल्हेनुसार शब्दांची मांडणी :

(इंग्रजीतील Alphabetic पध्दतीनुसार मांडणी करणे)

अ	आ	इ	ई	उ	ऊ	ऋ	ॠ	ए	ऐ	ओ	औ	अं	अः
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४
क्	ख्	ग्	घ्	ङ्	च्	छ्	ज्	झ्	ञ्	ट्	ठ्	ड्	ढ्
१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७	२८
ण्	त्	थ्	द्	ध्	न्	प्	फ्	ब्	भ्	म्	य्	र्	ल्
२९	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२
व्	श्	ष्	स्	ह्	ळ्	क्ष्	ज्ञ्						
४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०						

(ऋ, ॠ, ॡ हे तीन वर्ण सध्या लुप्त होण्याच्या मार्गावर आहेत)

टीप : प्रथम शब्दातील वर्णाना वरीलप्रमाणे क्रमांक देऊन लहान संख्येकडून मोठ्या संख्येकडे चढत्याक्रमाने शब्दांची मांडणी करणे.

- प्रश्न : १) अक्षय २) अजय ३) अमर ४) अभय
१) १४९४० २) १२२४० ३) १३९४१ ४) १३८४०
- उत्तर : १) अजय २) अभय ३) अमर ४) अक्षय

टीपा:

१) बंगाली, संस्कृत, गुजराती, हिंदी, पाली व मराठी या भाषाच केवळ देवनागरी (बाळबोध) लिपीत लिहिल्या जातात.

(क्लृप्ती : बंगालची संगुहिंपाम)

२) भाषेचे दोन प्रकार पडतात : (१) स्वाभाविक / नैसर्गिक भाषा
(२) कृत्रिम / सांकेतिक भाषा

३) प्राचीन काळी भारतात ब्राम्ही व खरोष्ठी या दोन लिप्या अस्तित्वात होत्या.

४) भाषाविषयक कौशल्याच्या ५ पायऱ्या आहेत.

५) मराठी भाषा गौरव दिन २७ फेब्रुवारी आहे.

६) मराठी व्याकरणाचे पहिले पुस्तक **विल्यम कॅरी** या ब्रिटीश लेखकांनी १८०५ मध्ये लिहिले.

७) दादोबा पांडुरंग तर्खडकर व गंगाधर फडके यांनी १८३६ साली 'मराठी भाषेचे व्याकरण' हे पुस्तक लिहिले. दादोबांना 'मराठी भाषेचे पाणिनी' असे म्हणतात.

८) १८८८ साली गो.ग.आगरकरांनी 'वाक्यमीमांसा' हे पुस्तक लिहिले.

९) मोरोपंत केशव दामले यांनी १९११ मध्ये 'शास्त्रीय मराठी व्याकरण' हे व्याकरणावरील पुस्तक लिहिले.

१०) अभिजात भाषेचा दर्जा मिळालेल्या भाषा : १) कानडी २) मल्याळम् ३) तमिळ ४) तेलगू (या चार द्रविडीयन गटातील) व ५) संस्कृत ६) ओरिया (१४ फेब्रुवारी २०१४). अभिजात म्हणजे प्राचीन इतिहास असलेली पूर्वापार पध्दती.

११) मराठीला अभिजात भाषेचा दर्जा मिळावा यासाठी 'रंगनाथ पठारे' यांच्या अध्यक्षतेखाली समिती नेमण्यात आली होती. सध्या 'हरी नरके' समिती आहे.

१२) देवनागरी लिपी डावीकडून उजवीकडे लिहिली जाते. मूळ ब्राम्ही नावाच्या लिपीपासून ती उत्पन्न झाली आहे. देवणागरी लिपीत उच्चारण्यात येणारा प्रत्येक ध्वनी स्वतंत्र चिन्हाने दाखवीता येतो.

१३) 'र' या वर्णाला कंपित वर्ण असे म्हणतात.

१४) स्वरांचे उच्चारण होत असताना जीभेचा पुढचा भाग, मधला भाग किंवा मागचा भाग टाळूच्या दिशेने वर उचलला जातो यावरून स्वरांचे अग्रस्वर, मध्यस्वर व पश्वस्वर असे वर्ग पडतात.

१५) जिभेचा संबंधित भाग फार उंच उचलला गेला तर मुखविवर आंकुंचित होते त्या स्वरास संवृत्त स्वर असे म्हणतात. उदा. उ

१६) मुखविवर अर्धवट आंकुंचित असते त्या स्वरास अर्धसंवृत्त असे म्हणतात. उदा. ओ

१७) जीभ जेमतेम वर उचलली गेली तर मुखविवर फार मोकळे राहते त्या स्वरास विवृत्तस्वर असे म्हणतात. उदा. आ

१८) मुखविवर अर्धवट मोकळे असते अशा स्थितीतील उच्चारण्याच्या स्वरास अर्धविवृत्त स्वर असे म्हणतात. उदा. ए, ऐ, ऑ

१९) मराठी भाषेचे शिवाजी : विष्णुशास्त्री चिपळूणकर

२०) आधुनिक मराठी कवितेचे जनक : केशवसुत (कृष्णाजी केशव दामले)

२१) मराठी नवकाव्याचे पहिले कवी : बा.सी.मर्ढेकर (मर्ढेकरांच्या कवितेत 'गेयता' अधिक आढळते)

२२) मराठीतील पहिले लावणीकार : मन्मनाथ स्वामी

२३) आधुनिक मराठी नाट्यसृष्टीचे जनक : विष्णुदास भावे

- २४) आधुनिक मराठी कांदबरीकार : ह.ना.आपटे
 २५) मराठी नवकथेचे जनक : गंगाधर गाडगीळ
 २६) मराठी पत्रकारितेचे जनक : आचार्य बाळशास्त्री जांभेकर
 २७) मराठीतील पहिले सामाजिक नाटक : तृतीय रत्न (महात्मा फुले)
 २८) मराठीतील पहिली सामाजिक कादंबरी : यमुना पर्यटन (बाबा पद्मजी)
 २९) मराठीतील पहिली ऐतिहासिक कादंबरी : मोचनगड
 ३०) मराठीतील पहिला पोवाडा : 'अफजलखानाचा वध' (आगिनदास)
 ३१) मराठीतील पहिले वृत्तपत्र : दर्पण ६ जानेवारी १९३२
 ३२) मराठी विश्वकोश मंडळाची स्थापना १९६० साली झाली.अध्यक्ष लक्ष्मणशास्त्री जोशी होते.
 ३३) ज्ञानकोषकार म्हणून श्रीधर व्यंकटेश केतकर यांना ओळखतात.
 ३४) साहित्य सम्राट म्हणून न.चि.केळकर यांना ओळखतात.
 ३५) १९६१ च्या अहवालानुसार जगात १६५२ भाषा आहेत. आपली मराठी भाषा ही जगात १५ व्या क्रमांकाची व भारतात ४ थ्या क्रमांकाची भाषा आहे. संस्कृत व तमिळ या सर्वात जुन्या भाषा मानल्या गेल्या.
 ३६) भारतीय राज्यघटनेच्या कलम ३४३ अन्वये हिंदी (देवनागरी लिपीतील) व इंग्रजी या भाषांना व्यवहाराच्या भाषा म्हणून मान्यता मिळाली.भारतीय घटनेनुसार सध्या २२ भाषांना (प्रादेशिक) राज्यभाषेचा दर्जा दिला आहे; परंतु कोणत्याही भाषेला राष्ट्रभाषा दर्जा दिलेला नाही.

शब्दसिध्दी

- शब्द कसा बनतो म्हणजे सिध्द होतो याला 'शब्दसिध्दी' असे म्हणतात.
- शब्दाची उत्पत्ती कशी झाली किंवा शब्द कसा तयार होतो, सिध्द होतो यालाच 'शब्दसिध्दी' असे म्हणतात.
- आपली मराठी भाषा संस्कृत कुलात्पन्न जरी असली तरी इतर भाषांचाही प्रभाव मराठी भाषेवर पडून इतर भाषेतून आलेले अनेक शब्द तिच्यात समाविष्ट झालेले आहेत.

१) तत्सम :

संस्कृत मधून जसेच्या तसे मराठीत आलेल्या म्हणजेच त्यांच्या मूळ रूपात बदल बदल न झालेल्या शब्दांना 'तत्सम' शब्द असे म्हणतात.

उदा.पुल, गुरू, सूर्य, वृद्ध, अश्रू, पाद, तृण, ग्रह, भीती, कवि, पिता, सन्मति, वृक्ष, दुष्परिणाम, प्रीत्यर्थ, स्वामि, पुरुष, सत्कार, मधु, देवर्षि इ.(तत्सम : त्यासारखे म्हणजे संस्कृत शब्दासारखे)

२) तद्भव :

ज्या संस्कृत शब्दांच्या मूळ रूपात बदल होऊन ते मराठीत आलेले आहेत त्या शब्दांना 'तद्भव' शब्द असे म्हणतात. उदा.

१) घर (गृह)	८) सासरा (श्वशुर)	१५) ओठ (ओष्ठ)	२२) गाय (ग्राय)
२) पाय (पाद/पद)	९) गाव (ग्राम)	१६) काम (कर्म)	२३) शीर (शीर्ष)
३) भाऊ (भ्रातृ)	१०) दूध (दुग्ध)	१७) घाम (घर्म)	२४) धूर (धूम्र)
४) सासू (स्वसृ)	११) घास (बास)	१८) सर्प (साप)	२५) माती (मृत्तिका)
५) खांब (स्तंभ)	१२) कोवळा (कोमल)	१९) विनंती (बिनति)	२६) सूप (शूर्प)
६) घडा (घट)	१३) काठी (काष्ठ)	२०) माशी (मक्षिका)	२७) जीभ (जिह्वा)
७) अडाणी (अज्ञानी)	१४) बहीण (भगिनी)	२१) मासा (मत्स्य)	२८) आग (अग्नी)

आणखी काही तद्भव शब्द :

२९) आंगठा (अंगुष्ठ)	३६) जग (जगत्)	४३) मांजर (मार्जार)	५०) नाच (नृत्य)
३०) हळद (हरिद्रा)	३७) जावई (जामात)	४४) भीक (भिक्षा)	५१) मोती (मोक्तिकम्)
३१) काटा (कंटक)	३८) भुवई (भ्रुकुटी)	४५) राणी (राज्ञी)	५२) कळी (कलिका)
३२) दोरा (दोरक)	३९) पाठ (पृष्ठ)	४६) वरण (वरान्न)	५३) रिता (रिक्त)
३३) तण (तृण)	४०) म्हैस (महिषी)	४७) वाढ (वृद्धी)	५४) ढवळ (धवल)
३४) दही (दधी)	४१) तीळ (तिल)	४८) वाण (वर्ण)	५५) सून (स्नुषा)
३५) पळस (पालाश)	४२) हत्ती (हस्तीन)	४९) रांगोळी (रंगवल्लिका)	५६)

३) देशी :

महाराष्ट्रातल्या मूळच्या रहिवाशीच्या बोली भाषेतील किंवा ज्या शब्दांची सरळ व्युत्पत्ती सापडत नाही त्यांना 'देशी देश्य' किंवा 'देशज' शब्द असे म्हणतात.

उदाहरणार्थ :

१) कंबर	२१) घोडा	४१) धड	६१) रज्जू (दोरी)
२) अबोला	२२) चिमणी	४२) धोंडा	६२) लुगडे
३) अंघोळ	२३) चोर	४३) धपाधप	६३) लाजरा
४) आजार	२४) काकवी	४४) धडुते (वस्त्र)	६४) लुट
५) उजेड	२५) झोप	४५) पोट	६५) वांगे
६) उतरंड	२६) झाड	४६) पोळी	६६) वारकरी
७) उनाडकी	२७) झाडू	४७) पोवाडा	६७) वेढा
८) मोठा	२८) झांझर (भली पहाट)	४८) पेंडी	६८) वोकटे (वाईट)
९) ओढा	२९) टाळके	४९) फटकळ	६९) शेतकरी
१०) ओरडणे	३०) डोळा	५०) बोका	७०) आघाडा
११) ओसरी	३१) डोके	५१) बारी (पाळी)	७१) सांडवा (पाण्याचा बांध)
१२) कापड	३२) डोंगर	५२) बाजरी	७२) हाड
१३) खवाट/टा (खांदा)	३३) डिंब (लेकरू)	५३) बाभूळ	७३) पोरकट
१४) खुळा	३४) दुडुल (घुबड)	५४) बडवणे	७४) पीठ
१५) खुळखुळा	३५) डदाळी / डांहाळी	५५) मळकट	७५) ओसरी
१६) खच	३६) ढेकूण	५६) सुसकट	७६) लाकूड
१७) गार	३७) थिटा	५७) मुलगा	७७) मुसकाट (तोंड)
१८) गुडघा	३८) आखुड	५८) रेडा	७८) माळ
१९) घो	३९) दगड	५९) राघू	
२०) घोसाळे	४०) दाट	६०) रोग	

४) परभाषीय शब्द :

हाही शब्दसिध्दीचाच एक भाग आहे. याचे दोन प्रकार पडतात.

१) परकीय किंवा विदेशी शब्द

२) स्वदेशी म्हणजे भारतीय भाषेतील किंवा परप्रांतीय भारतीय शब्द.

परकीय शब्द / परभाषीय शब्द

परकीय / विदेशी

१. इंग्रजी
२. पोर्तुगीज
३. फारशी
४. अरबी
५. फ्रेंच
६. तुर्की

परप्रांतीय / स्वदेशी

१. कानडी
२. गुजराती
३. तामिळी
४. तेलगू
५. हिंदी
६. उर्दू

परकीय / विदेशी शब्द

जपानी शब्द

- १) हारकीरी
- २) रिक्शा

मेक्सीकन शब्द

- १) चॉकलेट
- २) टोमॅटो

इंग्रजी शब्द

- १) बटन
- २) तिकीट
- ३) बस
- ४) कार्ड
- ५) नंबर
- ६) स्टेशन
- ७) मोटर
- ८) ऑफिस
- ९) डॉक्टर
- १०) पेट्रोल
- ११) ड्रायव्हर
- १२) कंडक्टर
- १३) पेपर
- १४) टेबल
- १५) पोस्ट
- १६) पार्सल
- १७) मधुचंद्र
- १८) कॅनॉल

फ्रेंच शब्द

- १) टेनिस
- २) कंदील
- ३) फिरंगी (सामान्यतः युरोपियन;
विशेषतः पोर्तुगीज (स्त्री); तलवार)
- ४) कूपन

तुर्की शब्द

- १) बंदुक
- २) कलगी तुरा (शृंगारीक लावणी,
पागोट्यावर बांधावयाचे एक रत्नखचित भूषण)
- ३) कजाग (त्राटिका : एक राक्षसीन)

पोर्तुगीज शब्द

१) बटाटा (स्पॅनिश शब्द)	२०) शिरपेच	३९) साबण
२) तम्बाखु	२१) चावी	४०) बूच
३) पगार	२२) शाबुदाणा	४१) परात
४) बिजागिरी	२३) पेरू	४२) बंब
५) कोबी	२४) इस्त्री	४३) पाव
६) हापूस	२५) अननस	४४) रोटी
७) घमेले	२६) पपई	४५) पलटण
८) कोष्टी	२७) कर्नल	४६) पाटलूण (विजार)
९) पायरी	२८) पुरावा	४७) पैसा
१०) मेज	२९) जुगार	४८) पिस्तुल
११) लोणचे	३०) पसारा	४९) कमांडर
१२) बिस्कट	३१) टिकाव	५०) लिलाव
१३) बटवा	३२) काजे	५१) नाताळ
१४) फित	३३) लवाद	५२) बादली
१५) तुरूंग	३४) वरांडा	५३) टोपी (चेचे:बसकी टोपी)
१६) मिस्त्री	३५) कंपू	५४) बुराख (लहान, बुटका)
१७) पाद्री (ख्रिस्तधर्म प्रचारक)	३६) फालतू	५५) बतेला
१८) तिजोरी	३७) अलमारी	(खूप वजन नेणारे जहाज)
१९) काडतूस	३८) पिंप	

अरबी शब्द

१) अर्ज	४२) नकाशा
२) अबलक	४३) नजर
३) अवलिया	४४) पैज
४) इमान	४५) फैसला (निकाल, निवाडा)
५) उर्फ	४६) फायदा (किफायत, लाभ, नफा)
६) उस्ताद	४७) फाजील
७) ऐनआमदानी (मूल उत्पन्न, आकवक)	४८) फवारा
८) ऐनहंगाम	४९) फरारी
९) ऐनजमा (निव्वळ मुख्य उत्पन्न)	५०) बाद
१०) कैफ (अंमल, धुंदी, कसाद)	५१) बातमी
११) कसाई	५२) बदल
१२) कबुलायत (करारनामा)	५३) बिस्मिल्ला (कार्यारंभ, ईश्वराला नमन करणे)
१३) करार	५४) भाजीविक्या
१४) अदालत	५५) मनोरा
१५) कलम (कायद्यातील एक मुद्दा)	५६) महाल
१६) कनात (तंबुचा कापडी पडदा)	५७) मौज
१७) कुरा	५८) मजलस (मसलतीची जागा)
१८) खासा (पती)	५९) मालक
१९) खजिल (लज्जीत)	६०) मजबूत
२०) खुलासा	६१) मदत
२१) गरज	६२) मजबुर
२२) गमजा	६३) मेहनत
२३) गजब (कमाल, हद्द, जुलूम, संकट, जोराचा मारा)	६४) माल
२४) जमात (पंचायत)	६५) मंजूर
२५) जाहीर	६६) मोताद
२६) जाहिरनामा	६७) रयत
२७) जकात	६८) रमल (रेषावरून शकुन पहायची विद्या)
२८) जामीन	६९) वफादार (प्रामाणिक)
२९) जुलूम (जबरदस्ती)	७०) वायदा
३०) तालुका	७१) वाद
३१) ताजीम (मान)	७२) शाहीर
३२) तबला	७३) शान
३३) कव्वाली	७४) साहेब
३४) तुती (तुतीचे झाड)	७५) सालस (गरीब, साधा, प्रामाणिक)
३५) तगाई	७६) सरबत
३६) तफावत	७७) संदुक
३७) तारीफ (प्रशंसा, स्तुती, शिफारस)	७८) साफ (स्वच्छ, शुध्द, पवित्र, निर्दोष)
३८) तलाक	७९) हुकूम
३९) दौलत	८०) हयवान (पशू, जानवर)
४०) नजाकत (सुबकपणा, नाजुकपणा)	८१) कमीज
४१) नकल	

फारसी शब्द

१) सामना	३७) अव्वल	७३) जीरेटोप
२) पोषाख	३८) फक्त	७४) पालखी
३) पेशवा	३९) वाह	७५) शिपाही (सैनिक)
४) खाना	४०) गप	७६) साधू
५) हकिकत	४१) की	७७) सराफ
६) अब्रू	४२) व	७८) स्वार
७) अत्तर	४३) खबरदार	७९) रंधा
८) सौदागर	४४) जलसा	८०) समशेर
९) कामगार	४५) दख्तर	८१) रूमाल
१०) फडणवीस	४६) लकोटा	८२) शामियाना
११) गुन्हेगार	४७) अबकारी	८३) समई
१२) शरमिंदा	४८) किताब	८४) रोशनाई
१३) नोकरी	४९) तनखा	८५) सबब
१४) गझल	५०) हिंमत	८६) शफत
१५) दिवाणखाणा	५१) शेलका	८७) शिफारस
१६) गुलाब	५२) बेचिराक	८८) तोफ
१७) गालीचा	५३) दमू (शेपूट)	८९) तंबू
१८) बाजार	५४) अगरबत्ती	९०) तबक
१९) जुलूम	५५) अफू	९१) आमदनी (उत्पन्न)
२०) अक्कल	५६) अगर	९२) खर्च
२१) हुशारी	५७) आस्मान	९३) कंबर
२२) सामान	५८) बुरुज	९४) दुकान
२३) रवाना	५९) बदाम	९५) मेना
२४) बाम	६०) बागाईत	९६) लेझीम
२५) महिना	६१) चादर	९७) सरकार
२६) मोहर	६२) चौथरा	९८) हप्ता
२७) हंगामा (दंगा)	६३) डफ	९९) हजार
२८) दिरंगाई	६४) ढोल	१००) गरीब
२९) पैदा	६५) दिलरूबा	१०१) दौत
३०) बाग	६६) इमारत	१०२) शाई
३१) बगिचा	६७) फौज	१०३) शहनाई
३२) मशिद	६८) फलाणा	१०४) जहागिर
३३) रसद	६९) गोलंदाज	१०५) मैफल
३४) शाही	७०) गुजरान	१०६) जंग
३५) हमेशा	७१) जहर (विष)	१०७) दर्जी (शिंपी)
३६) शाब्बास	७२) जानबाझ (धाडसी)	१०८) दरोगा (मजुरांवर)

फारसी शब्द

१०९) देखरेख करणारा)
 ११०) मादी
 १११) दोस्त
 ११२) सतरंजी
 ११३) सनई
 ११४) जाहिरात
 ११५) नजराना
 ११६) लष्कर
 ११७) खडाजंगी
 ११८) कारभार
 ११९) खुशामत
 १२०) चाबुक
 १२१) दरबार
 १२२) दस्तुर
 १२३) तावदान
 १२४) निशान
 १२५) जरतारी / जर
 १२६) रियाज
 १२७) कुमक (मदत)
 १२८) चीज (सुंदर वस्तू)
 १२९) शौकीन
 १३०) वजन
 १३१) रब
 १३२) रग
 १३३) रजई
 १३४) सरबराई (पाहुणचार)
 १३५) अनार (डाळींब)
 १३६) अंगूर (द्राक्षे)
 १३७) राजरोस (उघडपणे)
 १३८) खुराक
 १३९) डौल
 १४०) अस्सल
 १४१) जीन, जी
 १४२) जंजीरा
 १४३) जाब
 १४४) जबानी
 १४५) खंदक्त (पाणीदार, चपळ)

१४६) किल्ला (गड)
 १४७) खुर्ची
 १४८) खसखस
 १४९) खरबुज
 १५०) खिसमिस
 १५१) खुशी (मर्जी, संतोष, इच्छा)
 १५२) लगाम
 १५३) मेख
 १५४) मलमल, मलम
 १५५) नगारा
 १५६) नौबत (संकट)
 १५७) निमे (अर्धे)
 १५८) निमोनिम
 १५९) पागा (घोडागाडी)
 १६०) पगडी
 १६१) पंजा
 १६२) पलंग
 १६३) पिस्ता
 १६४) खपा (गुदमरणे, खोकणे)
 १६५) सुमार (निकृष्ट दर्जाचे)
 १६६) बिलंदर (पक्का, अटळ)
 १६७) गंजिफा / दशावतारी
 १६८) खविंद (दृष्ट माणूस)
 १६९) रोशन (स्पष्ट, विशद)
 १७०) सिलेदार (सिले, शस्त्र, हत्यार)
 १७१) संपूर्ण नाव लिहिण्याची प्रथा फारशी भाषेतून मराठीत आली.
 १७२) ऐत्याहासिक पत्रात विशेषनामाच्या शेवटी बहुमानदर्शक जी हा प्रत्यय लावण्याची प्रथाही फारशीतूनच आली. उदा. कृष्णाजी, आबाजी
 १७३) कारखाना, दवाखाना इत्यादी शब्दातील खाना हा शब्दही फारशीतूनच घेतला आहे.

कोकणी शब्द

- १) गजाली / गजाल
- २) गोष्ट
- ३) गप्प
- ४) ओरड

उर्दू शब्द

- १) खुद्दार
- २) खुदा
- ३) खयाल
- ४) बेअदब (बेअदबी, अपमान)
- ५) बत्ती
- ६) बदली
- ७) बढती
- ८) भाई (एक हिंदी शब्द)
साम्यवादी पंथाची निदर्शक पदवी
- ९) मुबारक
- १०) मिजाज
- ११) सुबह
- १२) सवेरा

तेलगू शब्द

- १) बंडी (सामानाची गाडी) (तेलगू स्त्री)
- २) डब्बी
- ३) वखट (विटीदांडूच्या खेळातील १ या संख्येची निदर्शक संख्या)
- ४) लेंड
- ५) मुंड
- ६) वेठ (बिगार वेट, जुनी भांडी मोडीवर घालून नवी भांडी घेताना द्यावयाचा पैसा)
- ७) तांडेल
- ८) कुळकर्णी
- ९) टाळे (कुलूप)
- १०) जाडी (स्त्री, जाडण्णा, (वि)जाड)
- ११) गदारोळ
- १२) अनारसा
- १३) गजगा (सागरगोट)
- १४) किडूक-मिडूक
- १५) विटीदांडू
- १६) आळूमाळू (लपाछपी)
- १७) पंचांग
- १८) परपोक (लागवड न झालेली जमीन)

तामिळी शब्द

- १) पिलू
- २) भेंडी
- ३) टेंगुळ
- ४) चिल्ली
- ५) पिल्ली
- ६) मांजरपाट
- ७) मट्टा
- ८) मलय (संपु) एक पर्वत
- ९) सार (आंबिल)

हिंदी शब्द

- १) भाई (मूळ हिंदी)
- २) बेटा
- ३) बच्चा
- ४) मिलाप
- ५) तपास
- ६) दिल
- ७) और
- ८) बात
- ९) दाम
- १०) करोड

ગુજરાતી શબ્દ

૧) ઘી	૧૪) સદરા	૨૭) ઝંજત	૩૯) સુતરફેળી
૨) ડબ્બા	૧૫) ચરકા	૨૮) છેડૂત	૪૦) લાગવડ
૩) શેટ	૧૬) ચોપડે	૨૯) સારોઝા	૪૧) જેમતેમ
૪) યજમાન	૧૭) હરતાઝ (લહાનસે પુસ્તક)	(કેલક્યુલેટર/ બેરજેચા તાઝા)	૪૨) બરકત
૫) દાદર	૧૮) ઝાદી	૩૦) ઘરજમાઈ	૪૩) અકસ્માત
૬) દલાલ	૧૯) દામદુપ્પટ	૩૧) ભલામજ	૪૪) નિષ્કારણ
૭) રિકામટેકડા	૨૦) ભિશી (ઝાનાવઝ)	૩૨) પોઝ	૪૫) અંકગણિત
૮) ડાંગર	૨૧) અફરાતફર	૩૩) ગિલકે	૪૬) ઠાળે
૯) દૂધપાક	૨૨) આવકઝાવક	૩૪) પરિહાર (નિરસન)	૪૭) અસંભવ
૧૦) ઢોકઝા	૨૩) માથાકુટ	૩૫) ગરઝા	૪૮) આકલન
૧૧) માવા	૨૪) ધમણી	૩૬) નવલકથા	૪૯) ઠેકેદાર
૧૨) ગાઠીશેવ	૨૫) મલમપટ્ટી	૩૭) નાનાવટી (સરાફ)	૫૦) પ્રતિષ્ઠીત
૧૩) ઝમન	૨૬) પિશાચ	૩૮) મથઝા	૫૧) નુકસાન

કાનડી શબ્દ

૧) આઈ	૧૯) કોશિંબીર	૩૪) ગુચ્છી	૪૯) તૂપ	૬૬) ઝાંડે
૨) આપ્પા	૨૦) કનીક	૩૫) ગડનેર	૫૦) તાંબ્યા	૬૭) ઝાકરી
૨) આવ્કા	૨૧) કડગુઝ	૩૬) ઝાકરી	૫૧) તંદૂર	૬૮) દાઝળ
૩) અમસૂલ	૨૨) કુદઝ	૩૭) ઝડ્ઝી	૫૨) તઝળળે	૬૯) મુંડાસે
૪) અઝ્ઝેર	૨૨) કુનગા	૩૮) ઝપ્પલ	૫૩) નથ	૭૦) મિરવળૂક
૫) અઝ્ઝા	૨૩) કુંચી	૩૮) ઝિંધી	૫૪) પેટી	૭૧) મુરકુંડી
૫) અળ્ળા	૨૪) કાઝી	૩૯) ઝિરગુટ	૫૫) પિશવી	૭૨) મામા
૬) અડકિત્તા	૨૫) ઝલબત્તા	૪૦) ઝિમટા	૫૫) પરડી	૭૭) મરીઆઈ
૭) અડગુઝે-મડગુઝે	૨૬) ઝોબરે	૪૧) ઝંબૂ	૫૬) પડવઝ	૭૩) ઝઝકોટ
૮) આઝ	૨૭) ઝોલી	૪૨) ઝેંડૂ	૫૫) પાપડ	૭૪) લવંગ
૯) ઝડીદ	૨૮) ઝિંડકી	૪૨) ઝિંચ	૫૭) પુરળપોઝી	૭૫) ઝિઝી
૧૦) ઝત્તાપ્પા	૨૮) ઝળ	૪૨) ઝોઝળા	૫૮) પેલા	૭૬) ઝિઠોઝા
૧૧) ઝપ્પીટ	૨૯) ગાઝર	૪૨) ઝોઝ	૫૫) પાટ	૭૭) ઝિંપી
૧૨) ઝસઝ	૩૦) ગાઝગે	૪૨) ઝિઝારૂ	૫૯) ઝાપ	૭૮) ઝિકેકાઈ
૧૩) કાંબઝે	૩૦) ગુઝી	૪૪) ઝાઈ	૬૦) ઝાંબૂ	૭૭) શેવઝા
૧૪) કાકા	૩૧) ગુંડી	૪૪) ઝુઈ	૬૧) ઝાંગડી	૭૯) સુંક (ઝાઝે)
૧૫) કૈવાર	૩૩) ગિંડી	૪૪) ઝટાક	૬૨) ઝોળે (નૈવેઝ)	૭૭) સૂઝ
૧૬) કિલ્લી	(તિર્થ ઠેવળઝાઝે ઝંબુસારઝે ઝાંડે)	૪૫) ટકા (નાળે)	૫૫) ઝરડ (ઝરડ)	૭૭) સાંડગા
૧૭) કેઝવળે	૩૪) ગાદી	૪૬) ટાઝૂ	૬૩) ઝિઢાર	૭૭) હંડા
૧૮) કોયતા	૩૫) ગિઝ્ડા	૪૭) ઝોસા	૬૪) ઝંગાર	
૧૮) કોતિંબીર	૩૩) ગાલ	૪૮) ટાઈ	૬૫) ઝીડ	

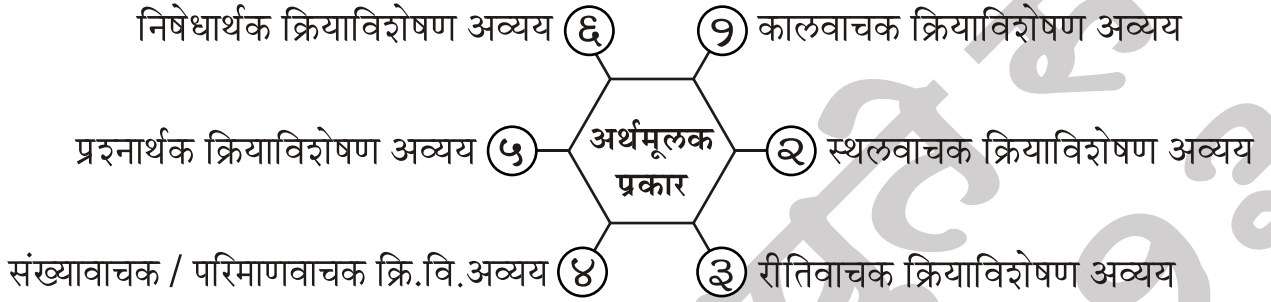
- १) हालअपेष्टा सहन करण्याचा गुण : तितिक्षा
- २) बादरायण : ओढून ताणून लावलेला संबंध.
- ३) अप्रतिम : अतिशय सुंदर, देखणी वस्तू
- ४) कृतघ्न : केलेले उपकार विसरणारा
- ५) एरंडाचे गुऱ्हाळ : कंटाळवाणी बडबड
- ६) कर्तव्यपराड्मुख : कर्तव्याकडे पाठ फिरवणारा
- ७) वामकुक्षी : दुपारच्या जेवणानंतरची अल्प झोप
- ८) भीष्म प्रतिज्ञा : घोर प्रतिज्ञा
- ९) नवकोट नारायण : ज्याच्यापाशी अपार द्रव्य आहे असा.
- १०) जयचंद्री वृत्ती : द्रोही वृत्ती (द्रोही, वैरी, खुनशीवृत्ती)
- ११) बिबलकरी कित्ता : अक्षराचे नमुनादार वळण
- १२) जावयाचा बेटा : निरूपयोगी आप्त
- १३) गजान्तलक्ष्मी : विशेष श्रीमंती
- १४) मेरू : एका पर्वताचे नाव
- १५) यती : संन्यासी
- १६) युती : संयोग
- १७) यातायात : त्रास
- १८) गोऱ्हा : गाईचे वासरू
- १९) नांद (मांदाण) : मातीचे छोटे भांडे (घाण्याजवळ रस पडण्यासाठी जमिनीत पुरलेले भांडे)
- २०) वारि : पाणी
- २१) वारिराशि : समुद्र
- २२) तम : अंधार, काळोख, तिमिर
- २३) अही : सर्प
- २४) अहीर : अजगर / गवळी
- २५) पल्लव : डबके
- २६) प्रासाद : राजवाडा
- २७) पिक : कोकिळा
- २८) कुंडी : पात्र, एक दागिना
- २९) वारी : पाळी, खेप, यात्रा
- ३०) इमान : विश्वास
- ३१) तलाव : तडाग, सरोवर, कासार, सारस, तळे, तडाम, तटाक
- ३२) दिवस : वार, वासर, अहन
- ३३) नवरा : कांत, भर्ता, धव, भ्रतार
- ३४) पत्नी : भार्या, दारा, जाया, कलत्र
- ३५) नग : पर्वत

३६) नाग	: हत्ती, कुंजर, सारंग, सर्प, करिकरी
३७) मृड	: शिव (शिवाचा अर्थ शंकर व हृद, सीमा, मर्यादा असाही होतो)
३८) वानर	: कपी, मर्कट, शाखामृग
३९) रात्र	: रजनी, यामिनी, निशा
४०) वस्त्र	: अंबर, वसन
४१) वारा	: अनिल, समीरण, पवन, वात, मारूत, हवा, वायू
४२) वीज	: चपला, तडिता, सौदामिनी, बिजली, विद्युल्लता
४३) शत्रू	: अरि, रिपू, वैरी, दुष्मन (अरी : चांभाराचे साधन)
४४) सूर्य	: मित्र, सविता, आदित्य, प्रभाकर, भानू, भास्कर, अबरीश, दिनकर, दिनमणी, चंडाशू
४५) अंक	: आकडा, मांडी
४६) गेह	: गृह
४७) कमळ	: अंबुज, पंकज, नीरज, सरोज, अरविंद, नलिनी, पद्म (ज - म्हणजे जन्मलेले)
४८) कावळा	: एकाक्ष, काक, वायस
४९) ढग	: जलद, अंबुद, नीरद, अब्द, पायोघर, अभ्र, घन (द - म्हणजे देणारे)
५०) अरण्य	: रान, कानन, वन, विपिन, जंगल, कांतार
५१) चंद्र	: शशी, शशांक, सुधांशु, सुधाकर, हिमांशु, सोम
५२) पंक (सं.पु):	चिखल / साखर, गुळ इ.चा केलेला पाक
पाणी	: अनु, नीर, सरो, उदक, जीवन, सलिल, तोय, अप् (पाणि-हात (पहिली वेलांटी), पय, सलील-खेळकर, सोपे
५३)	
५४) संग्राम	: लढाई, युद्ध
५५) सिंह	: वनराज, केसरी, पंचानन, मृगेंद्र, मृगराज, शार्दूल
५६) तोंळंबा	: धष्टपुष्ट शरीर, लंबक, तुळई, गवंड्याचा ओळंबा, खांब बसविण्याचे उथळे
५७) तोष	: संतोष, समाधान
५८) मौकी	: मस्तक, अभिनिवेश, जोम
५९) वारूणी	: मद्य, दारू
६०) शर्वरी	: रात्र, निशा
६१) जहाळ	: कडवा
६२) प्रदोष	: पहाटेचा समय, एक व्रत
६३) अश्वत्थ	: पिंपळ
६४) खानेसुमारी	: जनगनना, मोजणी
६५) पृथ्वी	: वसुंधरा, धरित्री, धरती, अवनी, वसुधा, मही, धरा, धरणी, मेदिनी, क्षिती
६६) धारा	: जमिनीचा सारा, ठराविक पध्दती, रूढी, रिवाज, शस्त्राची धार, नदीचा प्रवाह, दर, भाव, संतती, तहान
६७) पर्वकाळ	: पुण्यकाळ, पहाटेचा काळ, उत्कर्षकाळ
६८) धी	: बुद्धी
६९) याग	: यज्ञ

क्रियाविशेषण अव्यय

क्रियापदाबद्दल विशेष माहिती सांगणाऱ्या शब्दाला किंवा क्रियेबद्दल विशेष माहिती सांगणाऱ्या (अविकारी) शब्दाला 'क्रियाविशेषण अव्यय' असे म्हणतात. क्रिया केव्हा, कोठे, कशी, किती वेळा, किती प्रमाणात घडते याची माहिती क्रियाविशेषणातून मिळते. क्रियाविशेषण अव्ययाचे अर्थावरून (अर्थमूलक) व स्वरूपावरून (स्वरूपमूलक) असे दोन प्रकार पडतात.

अ) अर्थमूलक / अर्थावरून पडणारे प्रकार

१. कालवाचक / अवधिवाचक क्रियाविशेषण अव्यय

क्रिया केव्हा घडली हे सांगणाऱ्या किंवा घडण्याची वेळ व काळ दाखवणाऱ्या अव्ययाला 'कालवाचक क्रियाविशेषण अव्यय' असे म्हणतात. कालवाचक प्रश्नार्थक क्रियाविशेषण अव्ययाचे तीन उपप्रकार पडतात.

१) कालदर्शक :

आता, आधी, सध्या, तूर्त, हल्ली, उद्या, परवा, लगेच, केव्हा, जेव्हा, पूर्वी, मागे, दिवसा, रात्री, काल, आजकाल, सांप्रत (सध्याच्याकाळी, आता, आज) (सांप्रतकाळी - आजकाल), नंतर, मग, गुदस्ता (गेल्या वर्षी/ गतसाली), यंदा (यावर्षी), आगोदर

उदा. १. सध्या मी त्यांचा मान राखतो.

२. हल्ली भाव फार वाढलेत.

३. पूर्वी स्वताई होती.

४. आजकाल तो टी.व्ही. पाहत नाही.

५. रात्री काका येऊन गेले.

६. गुदस्ता खूप पाऊस पडला.

२) सातत्यदर्शक :

नित्य, सदा, सर्वदा, नेहमी, दिवसभर, सतत, अद्याप (अद्यापि, अजून, अजूनही)

उदा. १. तुझी संगत सदा घडो.

२. नेहमी खरे बोलावे.

३. सतत मनन-चिंतन करावे.

४. अद्याप तो पत्रलेखनाचे कार्य करतो.

३) आवृत्तीदर्शक (पुनःपुनः/पौनःपुन्यवाचक) :

वारंवार, फिरून, पुन्हा : पुन्हाः, दररोज, सालोसाल, क्षणोक्षणी, हरघडी, एकदा, दोनदा, शंभरदा, हजारदा, दरवर्षी, दिवसेंदिवस, दरमहा, चारवेळा (चारदा), वेळोवेळी, पदोपदी (क्षणोक्षणी/वारंवार).

अनेकदा (अनिश्चित संख्याविशेषण, PSI मुख्य २०१७ - उत्तर येते संख्यावाचक व परिमाणवाचक असेही उत्तर येते म्हणून रद्द झाला.)

उदा. १. तो पुन्हाःपुन्हा तेच तेच बोलत आहे.

२. क्षणोक्षणी तो माझ्याकडे पाहतो.

३. रोहन दररोज व्यायाम करतो.

४. तो वारंवार चूका करतो.

५. फिरून तुम्ही इथेच आलात.

२. स्थलवाचक क्रियाविशेषण अव्यय

क्रिया कोठे घडली ते सांगणाऱ्या किंवा क्रिया घडण्याचे स्थळ व ठिकाण दाखवणाऱ्या अव्ययाला 'स्थलवाचक क्रियाविशेषण' अव्यय असे म्हणतात.

स्थलवाचक क्रियाविशेषण अव्ययाचे दोन प्रकार पडतात :

१) स्थितीदर्शक :

येथे, तेथे, जेथे, वर, कोठे, मध्ये, अलीकडे, पलीकडे, मागे, जिकडे, तिकडे, सभोवार, खाली, पुढे, सर्वत्र, लांब, दूर, आसपास, चोहीकडे, अन्यत्र.

टीप : यातील मागे, पुढे, अलीकडे ही अव्यये कालवाचक म्हणूनही ओळखली जातात.

उदा. १. तेथे एक वाडा आहे.

२. पुढे शाळा आहे.

३. सभोवती झाडे आहेत.

४. परमेश्वर सर्वत्र दिसतो.

२) गतिदर्शक :

इकडून, तिकडून, दुरून, तेथून, मागून, पुढून, वरून, खालून, समोरून, येथून (येथपासून), चोहीकडून

उदा. १. दुरून डोंगर साजरे दिसतात.

२. शाळेला जाताना इकडून ये.

३. येथून आमची हद्द सुरू होते.

४. चोहीकडून ढग दाटून आले.

३. रितिवाचक क्रियाविशेषण अव्यय

क्रिया कशा प्रकारे घडते हे सांगणाऱ्या किंवा क्रिया घडण्याची रीत दाखविणाऱ्या अव्ययाला 'रितिवाचक क्रियाविशेषण' अव्यय असे म्हणतात.

रितिवाचक क्रियाविशेषणाचे चार प्रकार पडतात :

१) प्रकारदर्शक :

असे, तसे, जसे, कसे, व्यर्थ, फुकट, आपोआप, मुद्दाम, जेवी, तेवी, कसेबसे, हरप्रकारे, हळू, सावकाश, जलद, उगाच, जाणुनबुजून, लवकर, जपून, दमानं, अवचित, वेगाने इ.

उदा.१. तो जलद धावतो.

२. हत्ती हळू चालतो.

३. पैसा फुकट गेला.

४. जसे करावे तसे भरावे.

५. बांगडी आपोआप फुटली.

६. अपघाती वळणावर गाडी जपून/दमानं चालवावी.

२) अनुकरणदर्शक / ध्वन्यानुकरणदर्शक :

सामान्यपणे ध्वनीदर्शक शब्दांची पुनरावृत्ती अथवा नक्कल झालेले शब्द यात मोडतात. तसेच हे शब्द क्रियेचे अनुकरण करतात.

पटपट, झटपट, तुरूतुरू, टपटप, मटामटा, भराभरा, चमचम, बदाबद, लकलक, थरथर, गटागटा, लटपट, फटकन, फट्दिशी, दुडुदुडु, लुटलुटु, रुनुझुनु, थुईथुई, रिपरिप, छमछम

उदा.१. झटपट काम करावे.

२. पटपट निर्णय घ्यावा लागतो.

३. आई बाळाला बदाबद मारते.

४. ती चालते जणू तुरूतुरू.

३) निश्चयार्थक :

खचीत (खरोखर, निश्चित), खरोखर, नक्की, खरेच, निःसंशय, खास (खरोखर), निखालस, बेशक, निभ्रांत, निक्षुण

उदा.१. यावेळी तो खचितच पास होईल.

२. मी नक्की मन लावून अभ्यास करेन.

३. आज निःसंशय सांगतो खोटे बोलणार नाही.

४. तिने निखालसपणे त्याला सोडचिठ्ठी दिली.

५. खास तुमच्यासाठी मी अलंकार खरेदी केला.

६. मी आपणास निक्षुण सांगतोय

(खास : खरोखर, खुद्द, स्वतः, स्वतःचे, अस्सल, विशेष, मुद्दाम योजिलेले, शुध्द)

४) अनुक्रमदर्शक (श्रेणीवाचक) :

क्रमशः, शनैःशनैः, हळू हळू, सावकाश, मंदगतीने, थेंबेथेंबे, संधपणाने, अवकाशाने इ.

उदा.१. हळूहळू झाडाची पाने गळाली.

२. क्रमशः एकेकाला बक्षीस दिले.

३. थेंबेथेंबे तळे साचले.

४. संख्यावाचक किंवा परिमाणवाचक क्रियाविशेषण अव्यय

क्रिया किती वेळ घडली हे सांगणाऱ्या किंवा क्रियेचे परिणाम सांगणाऱ्या अव्ययास 'संख्यावाचक किंवा परिमाणवाचक क्रियाविशेषण' अव्यय असे म्हणतात.

संख्यावाचक किंवा परिमाणवाचक क्रियाविशेषण अव्ययाचे चार प्रकार पडतात :

१) प्रकर्षदर्शक : (प्रकर्ष (संपु.) : उत्कर्ष, श्रेष्ठता)

अत्यंत, अगदी, बिलकूल, सर्वथा, मुळीच (अगदी), आधिक्य

उदा. १. अत्यंत काळजीपूर्वक गाडी चालवावी.

२. मी चहा बिलकूल पित नाही.

३. विश्वास ठेवा, मी तुमचे काम सर्वथा करीन.

४. उघड्यावरचे पदार्थ मुळीच खाऊ नये.

२) अपकर्षदर्शक / अल्पत्वदर्शक :

थोडा, जरा, किंचित, काहिसा, बहुदा (काहीअंशी), बहुतेक, क्वचित, कमी

उदा. १. जरा सांभाळ स्वतःला.

२. थोडा थांब.

३. किंचित दुःख वाटले.

४. बहुदा तो अध्ययन करतो.

३) आधिक्यदर्शक :

फार, अतिशय, बहुत, पुष्कळ, भरपूर (पूरेपूर), रग्गड, विपुल, अति, जास्त, बक्कळ, चिक्कार, लई, खुप, बरेच

उदा. १. बहुत शिरे लाचार झाली.

४) पूर्णतादर्शक / मितपरिमाणदर्शक / पर्याप्तिवाचक :

पूर्ण (१००%), पुरेसा, पूर्णता, वाजवी, (योग्य / नेमकी / रास्त) बेतवार / बेताचे (पध्दतशीरपणे, नेमस्तपणाने), बरोबर, सगळे, संपूर्ण इ.

उदा. १. पुरेशे उजाडले आता आम्ही निघतो.

२. आमचे काम पूर्ण झाले.

३. वाजवी किंमत घेवून जा.

५. प्रश्नार्थक क्रियाविशेषण अव्यय

उदा. १. तुम्ही आमच्याकडे याल का?

२. तू नक्की येशील का?

३. आपण मला आपल्या घरी न्याल का? / ना?

वरील वाक्यातील का, ना हे शब्द त्या त्या वाक्यातील विधानांना प्रश्नाचे स्वरूप देतात अशा शब्दांना 'प्रश्नार्थक क्रियाविशेषण अव्यय' असे म्हणतात.

६. निषेधार्थक क्रियाविशेषण अव्यय

उदा. १. तो न चुकता येतो.

२. तू न आलेल बर.

३. तो तोंड उघडेल तर ना!

४. त्याने खरे सांगितले तर ना!

वरील वाक्यातील न, ना हे शब्द त्या त्या वाक्यातील क्रियेचा नकार किंवा निषेध दर्शवीतात. अशा शब्दांना 'निषेधार्थक क्रियाविशेषण अव्यय' असे म्हणतात.

ब) स्वरूपावरून पडणारे क्रियाविशेषण अव्ययाचे प्रकार

१. सिद्ध क्रियाविशेषण अव्यय

येथे, तेथे, आज, पुढे, मागे, हळू, लवकर, पुन्हा, उगीच, खरोखर इ. शब्दांना 'मूलतः / सिद्ध क्रियाविशेषण अव्यय' म्हणतात.

उदा. १. तो आज आला.

२. मी पुढे जातो.

३. दररोज लवकर उठावे.

४. तो तेथे अभ्यास करतो.

२. साधित क्रियाविशेषण अव्यय

मूळ शब्दांना प्रत्यय लागून बनलेल्या क्रियाविशेषणांना 'साधित क्रियाविशेषण' अव्यय म्हणतात.

हि नामे, विशेषणे, क्रियापद, सर्वनाम, शब्दयोगी अव्यय यांच्यापासून साधलेली असतात.

साधित क्रियाविशेषण अव्ययाचे पुढील गटांत विभागणी होते.

अ) प्रत्ययसाधित क्रियाविशेषण अव्यय

- १) नामसाधित : रात्री, दिवसा, सकाळी, व्यक्तिशः, वस्तुतः, अर्थात, मूलतः, प्रथमतः, क्रमशः, अक्षरशः
- २) सर्वनामसाधित : त्यामुळे, ह्यामुळे, ह्यावरून, ज्याअर्थी, त्याअर्थी, जोपर्यंत, तोपर्यंत, जेणेकरून, असे, जसे, कसे.
- ३) विशेषणसाधित : एकत्र, मोठ्याने, एकेक, एकदा, दोनदा, सर्वदा, सर्वथा, चोहीकडे, बहुत, अनेकवार, उभ्याने.
- ४) धातुसाधित : रडताना, पळताना, खाताना, खेळताना, हसून, हसू, भेटून बसून, उठून, लपून, खेळत, हसतखेळत, जाणूनबुजून.
- ५) अव्ययसाधित : कोठून, इकडून, खालून, वरून, येथून, येथपर्यंत, वरती, खालती, आतापर्यंत इ.
- ६) संस्कृत प्रत्ययसाधित : शास्त्रदृष्ट्या काळानुसार, मनःपूर्वक, बुद्धिपुरःसर, लक्षपूर्वक, प्रसंगानुसार, लौकिकदृष्ट्या इ.

उदा.१. तो रात्री आला.

२. मी त्यांना व्यक्तिशः भेटलो. (नामसाधित)
३. तिने सर्व रडून सांगितले. (धातुसाधित)
४. त्याने ते काम मनःपूर्वक केले. (प्रत्ययसाधित)
५. धबधबा वरून कोसळत होता. (अव्ययसाधित)
६. आम्ही एकत्र अभ्यास करतो. (विशेषणसाधित)
७. तो कित्येकदा खोटे बोलतो. (सर्वनामसाधित)
८. संप झाला; त्यामुळे जनजीवन विस्कळीत झाले. (सर्वनामसाधित)
९. काळानुसार राहणीमान बदलते. (प्रत्ययसाधित)

ब) सामासिक क्रियाविशेषण अव्यय :

संस्कृत किंवा फारशी उपसर्ग तसेच शब्दांच्या द्विरूक्तीने तयार होणारे काही जोडशब्द किंवा सामासिक शब्द हे क्रियाविशेषणाचे कार्य करीत असतात.

(आजन्म, यथाशक्ती, निःसंशय, यावज्जीव, प्रतिदिन, घरोघर, गावोगाव, गल्लोगल्ली, दररोज, समोरासमोर, हरघडी, गैरहजर इ.)

उदा.१. विद्यार्थ्यांच्या शोधार्थ गुरूजी गावोगाव फिरले.

२. पारस दररोज शाळेत येतो.
३. मी यथाशक्ती त्याची मदत करेन.
४. विद्यार्थी रात्रंदिवस अभ्यास करतात.

क) स्थानिक क्रियाविशेषण अव्यय :

काही शब्द क्रियापदाविषयी अधिक माहिती देऊन ते वाक्यात विशिष्ट स्थानावर आल्यामुळे त्यांना क्रियाविशेषणाचे रूप प्राप्त होते; म्हणून त्यांना स्थानिक क्रियाविशेषण अव्यय असे म्हणतात.

उदा.१. तो काय माती गातो. (नाम)

२. ती काय ढेकळे बोलते. (नाम)
३. तो इंग्रजी चांगले बोलतो. (विशेषण)
४. तो हसत बोलला. (कृदंत)
५. तू जिन्याने वर ये. (श.यो.अव्यय)
६. मी तर गरीब. (उभ.अव्यय)
७. दहा रूपये तरी लागतील. (उभ.अव्यय)

टीप : क्रियाविशेषण अव्ययाबद्दल अधिक माहिती सांगणाऱ्या शब्दांनासुद्धा क्रियाविशेषण अव्यय असेच म्हणतात.

जसे : १. ती फार हळू बोलते.

२. तो अतिशय जलद धावतो.

परंतु : १. विशेषणाबद्दल अधिक माहिती सांगणाऱ्या शब्दाला मात्र विशेषणच म्हणायचे.

- जसे :** १. ती फार हुशार मुलगी आहे.
२. मी अतिशय तिखट आमटी प्यालो.
३. मी जरा जास्तच उंच माणूस पाहिला.

- टीप :** १) क्रियाविशेषण हे विकारी असते.
२) क्रियाविशेषण अव्यय हे अविकारी असते.
(असा फरक म.पा.सबनीस यांनी केला आहे)

शब्दयोगी अव्यय

- १) वाक्यातील शब्दांचा परस्परसंबंध प्रस्थापित करणाऱ्या वा नामांना किंवा सर्वनामांना जोडून येणाऱ्या अविकारी शब्दांना 'शब्दयोगी अव्यय' असे म्हटले जाते. (कधी कधी क्रियापदे, क्रियाविशेषणे यांनाही जोडून येतात.)
- २) शब्दयोगी अव्यये हे सुटे शब्द नसतात ते शब्दांना / नामांना जोडूनच येतात. (युज् म्हणजे जोडणे)
- ३) शब्दयोगी अव्ययातील शब्द जोडूनच लिहायचे असतात. उदा. जेवणानंतर, आईसाठी, झाडावर.
- ४) शब्दयोगी अव्ययांच्या रूपात लिंग, वचन, विभक्ती यामुळे कोणताही विकार होत नसल्यामुळे त्यांना 'अविकारी शब्द' असे म्हटले जाते.
- ५) शब्दयोगी अव्यय वाक्यातील शब्दांचा संबंध दर्शवीतात.

शब्दयोगी अव्ययाचे प्रकार :

१) कालवाचक :

आता, पूर्वी, नंतर, आधी, पर्यंत, पावेतो, पासून (पासून फक्त पंचमी विभक्तीचे कार्य करतो)

उदा. १. उद्यापासून शाळा सुरू होईल.

२. कालपर्यंत तो निराधार म्हणून जगत होता. (कालवाचक)

३. त्यांच्याआधी माझा नंबर होता. (कालवाचक)

४. सूर्यास्तापूर्वी शेतकरी घरी परततात. (कालवाचक)

५. पूलाखालून पाणी वाहते. (गतीवाचक / स्थलवाचक)

६. आजपावेतो तो इकडे आला नाही. (कालवाचक)

२) स्थलवाचक :

समोर, आत, बाहेर, मध्ये, अलीकडे, जवळ, समीप, समक्ष, नजीक, ठायी, पाशी, भोवती

उदा. १. त्या माटात पाणी आहे.

२. गाडीमध्ये माल खचाखच भरला आहे.

३. सर्वासमक्ष त्याने माफी मागितली.

टीप : कालवाचक व स्थलवाचक ही अव्यये सप्तमी विभक्तीचे कार्य करतात. म्हणजे यांना विभक्तीप्रतिरूपक अव्यये मानतात.

३) करणवाचक : (करण = साधन)

मुळे, योगे, करून, कडून, द्वारा, करवी, हाती

उदा. १. उन्हामुळे कायली होते.

२. मांजराकडून उंदीर मारला गेला. (मांजराने उंदीर मारला)

३. त्याने दुसऱ्याहाती निमंत्रण पाठवले.

४. त्याला पत्राद्वारे सर्व माहिती मिळते. (पत्राने माहिती मिळाली.)

टीप : ही अव्यये तृतीया विभक्तीचे कार्य करतात.

४) संबंधवाचक :

विशी, विषयी, संबंधी

उदा. १. तुझ्याविषयी माझ्या मनात खूप प्रेम आहे.

२. कोणसंबंधी वाईट बोलू नये.

३. रमेशने मला आपणासंबंधी उचित माहिती दिली.

४. त्याने स्वतःसंबंधी आत्मवृत्त लिहिले. (त्याने स्वतःचे आत्मवृत्त लिहिले.)

टीप : ही अव्यये षष्ठी विभक्तीचे कार्य करतात.

५) हेतुवाचक :

साठी, कारणे, करिता, अर्थी, प्रीत्यर्थ, निमित्त, स्तव

उदा. १. अंघोळीकरिता पाणी हवे. (आंघोळीला पाणी हवे)

२. नोकरीनिमित्त त्याने घर सोडले. (तो नोकरीनिमित्त परगावाला गेला)

३. देशाप्रीत्यर्थ त्याग करणे उचित ठरेल.

४. केवळ पोटार्थी तो हमाली करतो.

५. देशासाठी कार्य करा.

टीप : हेतुवाचक अव्यय चतुर्थी विभक्तीचे कार्य करतात.

६) व्यतिरेकवाचक :

शिवाय, खेरीज, विना, वाचून, व्यतिरिक्त, अंती

उदा. १. सचिनविना खेळात मजा नाही.

२. कष्टाशिवाय फळ नाही.

३. न भेटे प्रयत्नांती परमेश्वर. (प्रयत्न केल्याशिवाय परमेश्वर भेटत नाही)

टीप : ही अव्यये पंचमी विभक्तीची कार्ये करतात.

७) तुलनावाचक :

पेक्षा, तम, मध्ये, परीस, तर (तर हा उभयान्वयी अव्यय व शब्दयोगी अव्यय सूद्धा आहे)

उदा. १. माणसापेक्षा पैसा श्रेष्ठ नसतो.

२. गीता व नीता या दोघींमध्ये नीताच हुशार आहे.
३. माणसापरीस मेंढर बरी.
४. माझा प्रीयतम बलराम नव्हे शाम आहे जो सर्वात श्रेष्ठ आहे.

टीप : ही अव्यये पंचमी विभक्तीचे कार्य करतात. (तुलना, अंतर, भेद दाखवण्यासाठी)

८) भागवाचक :

पैकी, पोटी, आतून

- उदा. १. साठपैकी दोन गुण कमी पडले.
 २. व्याजापोटी दोनशे रूपये जास्त गेले.
 ३. शंभरातून एखादाच वाईट निघतो.

९) साहचर्यवाचक :

बरोबर, सह, संगे, सकट, सहित, सवे, निशी, समवेत

- उदा. १. आपल्या अर्धांगिनीसह तो शहरात राहतो.
 २. अंगच्या कपड्यानिशी त्याला हाकलून दिले.
 ३. तिने आपल्या दोन मुलांसह विहिरीत उडी घेतली.
 ४. सालीसकट फळे खाणे हितकारक असते.

टीप : ही अव्यये तृतीया विभक्तीचे कार्य करतात.

१०) विनिमयवाचक :

बद्दल, ऐवजी, जागी, बदली

- उदा. १. रमेश ऐवजी उमेश खेळेल.
 २. चुकीबद्दल माफ करा.
 ३. पैशाऐवजी धान्य परवडेल.
 ४. सुधीरच्या जागी मंदार बसला आहे.

११) योग्यतावाचक :

योग्य, सारखा, जोगा, सम, समान, प्रमाणे, बरहुकुम (प्रमाणे)

- उदा. १. आज स्वयंपाक मनाजोगा बनवला आहे.
 २. अर्जुनासम अर्जुनच.
 ३. शिवरायांच्या बरहुकूमाने मावळे लढत होते.
 ४. तो त्या पदायोग्य नाही.
 ५. ताजमहालप्रमाणे बिबीका मकबराही सुंदर आहे.

टीप : च हा निपात आहे. म्हणजे नियमाने सिध्द न झालेला शब्द. (निःपात = संपूर्ण नायनाट)

१२) कैवल्यवाचक :

च, मात्र, ना, पण, फक्त, केवळ (मात्र, अगदी, फक्त)

- उदा. १. फक्त मादीच पिलांना जन्म देते.

२. शुरांना लढण्याचा हक्क आहे.
३. शीतलपण आपल्याच सोबत येईल.

१३) दिक्वाचक (समोरची दिशा) :

प्रत, प्रति, कडे, लागी

- उदा. १. सर्वाप्रति आदर असावा.
 २. तुझ्याकडे कोण येऊन गेले?
 ३. भेटीलागी जीवा लागलीसे आस.
 ४. कृष्ण अर्जुनाप्रत बोलला.

टीप : यातील प्रत, प्रति ही शब्दयोगी अव्यये द्वितीया विभक्तीचे कार्य करतात.

१४) विरोधवाचक :

विरुद्ध, वीण, उलटे, उलट

- उदा. १. भारताविरुद्ध पाकिस्तानचे नेहमीचेच वैर.
 २. त्याने चूक केली, त्याउलट तोच रागी भरला.

१५) परिमाणवाचक :

भर

उदा. तिने गळाभर दागिने घातलेत.

१६) संग्रहवाचक :

सुध्दा, देखील, ही, पण, बारीक (मात्र, तेवढा), केवळ, फक्त

- उदा. १. तूदेखील मला माफ कर.
 २. मीसुध्दा सहभागी होणार आहे.
 ३. प्रज्ञाही पास झाली.
 ४. रमेशपण आला आहे.
 ५. पूरात पुस्तकेदेखील वाहून गेली.
 ६. माणसाच्या आयुष्यात येऊन माणुसकीचे नातेबारीक उमजून घ्यावे.

टीप : ना, ही, सुध्दा, देखील, मात्र, च, पण इ. अव्यये ही 'शुध्द शब्दयोगी अव्यय' आहे. कारण ती नामाला जोडून आल्यास त्याचे सामान्य रूप होत नाही.

उदा. बाबादेखील, तुम्हीपण, आईमात्र, काकासुध्दा, मीही, तीना.

शुध्दशब्दयोगी अव्ययामुळे मागील शब्दाच्या अर्थास विशेष जोर येतो.

उदा. कुत्रसुध्दा, सुमनही

इतर सर्व शब्दयोगी अव्ययांना साधित शब्दयोगी अव्यय मानतात. ती नाम, विशेषण, क्रियाविशेषण, संस्कृत शब्दसाधिते या पासून साधली जातात.

साधित शब्दयोगी अव्यय :

१. नामसाधित : हाती, विषयी, अंती (भाववाचक नाम), कडे/कडून (कड-बाजू) पायी, प्रमाण, कारणे, अर्थी, योगे, शेवटी
२. विशेषण साधित : सम, सारखा, सहित, समान, योग्य, विरुद्ध, सह.
३. धातुसाधित : करिता, देखिल, पावेतो, लागी, देखत, करून
४. संस्कृत शब्दसाधित : पर्यंत, विना, समक्ष, समीप, परोक्ष (डोळ्याआड)
५. क्रियाविशेषणसाधित : खालून, मागून, वरून, आतून, जवळून इ.

केवलप्रयोगी अव्यय

आपल्या मनातील एखादी उत्कट भावना उत्स्फूर्तपणे व्यक्त करणाऱ्या उद्गारवाचक अव्ययाला 'केवलप्रयोगी अव्यय' म्हणतात. केवलप्रयोगी अव्यय वाक्याचा भाग नसतात. ते केवळ वापरायचे म्हणून वापरले जातात परंतु त्यांच्यामुळे भाषेला शोभा प्राप्त होते. यांना विभक्तीप्रत्यय लागत नाहीत केवळ ते भावनेचे उद्गार असतात.

केवलप्रयोगी अव्यये कोणता भाव व्यक्त करत असतात यावरून त्यांचे विविध प्रकार पडतात. केवल प्रयोगी अव्यय भावनाप्रधान असतात.

केवलप्रयोगी अव्ययाचे प्रकार :

१) हर्षदर्शक :

वा, वा-वा, आ-हा, अहाहा, आहा, ओहो

उदा. १. अहाहा!, किती रमणीय आहे हा परिसर!

२. वावा! बर झाल भारतानं मॅच जिंकली!

२) शोकदर्शक :

अँ, अं, अरेरे, हायहाय, हाय, आई गं, अगाई, देवारे, शिवशिव, हरहर, रामराम, अगग, अयाई, चुकचुक

उदा. १. अरेरे! बिचारा नापास झाला!

२. आई गं! खुप दुखतय अंग!

३. अं! बाबा गावाला गेले!

४. ऊं! काटा लागला!

५. हायहाय! अस व्हायला नको होत!

३) आश्चर्यकारक :

ऑ, ओहो, अबब, बापरे, अरेच्या, चक्चक्, अरे व्वा, ओच्या, अरे बापरे

- उदा.१. ऑ! काय चेंडू टोलवलास!
 २. अरेच्या! मामी पण आली वाटत इकड!
 ३. अबब! किती उंच मनोरा हा!
 ४. ओहो! काय सुंदर कार आहे ही!
 ५. अहाहा! किती सुंदर देखावा आहे हा!
 ६. अरे व्वा! काय सुरेख गायलास तू!
 ७. चक्चक्! काय दृश्ये घेतलीताहेत या सिनेमात!

४) प्रशंसादर्शक :

शाब्बास, भले, वाहवा, यंव, फक्कड, खाशी

- उदा.१. शाब्बास! नाव काढलस गड्या घराण्याचं!
 २. वाहवा! काय मस्त खेळलास!
 ३. भले! काही का असेना देशात नाव मिळवलस सोन्या!
 ४. फाकड्या! चांगलं गुण मिळवलस!
 ५. गौरव, तू खाशी! जीरवलीस तुझ्या मित्रांची!

५) संमतिदर्शक :

(अनुमोदनद्योतक) ठीक, जीहां, जी, हा, बराय, अच्छा, हो, होय, हं

- उदा.१. ठीक! (आहे) करेन मी ते काम पूर्ण!
 २. जी! महाराज, कार्य पूर्ण झालच म्हणून समजा!
 ३. अच्छा! ऐकेन मी तुमच सर्व!
 ४. हो/हां! चालेल ना, तुम्ही केव्हाही या आमच्याकडे!
 ५. बराय! राहिन मी थोडे दिवस त्यांच्याकडे!

६) विरोधीदर्शक :

छे, छट्, हॅट्, ऊः, उंहू, च अहं, छे छे, अं

- उदा.१. छे! मी तसे म्हणालोच नाही.
 २. छट्! असलं काम मी करत नाही.
 ३. ऊः! मी नाही लाडू खाणार तो.
 ४. हॅट्! मला हे मान्य नाही.
 ५. उंहू! हे कदापि शक्य होणार नाही.
 ६. च! तिकड, तोंड दाखवू नको मला.

७) तिरस्कारदर्शक / उद्वेग-विरक्ती-धिकारद्योतक :

धिकः, थुः, शी, इश्श, हुडुत, हुड (हुड : तिरस्कार, धिक्कारदर्शक शब्द), फुस्स, हत्, छत्, छी, (धिकःथूःछी), थुत, हिडिस, शुक्

- उदा.१. शी! किती घाणेरडा वागतो हा!
 २. इश्श! जावा तिकड!
 ३. फुस्! अशी काम पैसानं करत नाही मी!

८) संबोधनदर्शक :

- अरे, अगे, अगो, बा, रे, अहो, ए, अगी, अगं, अगा (म्हाताच्या माणसास), अजि
उदा. १. अरे! कुठे चाललास इकडे!
२. अगं! ऐकलस का?
३. अहो! ऐकलत का?
४. ए! बाळ मला थोड पाणी दे!
५. बा! (अरे/बाबारे) खुप खोल पाण्यात जाऊ नको!

९) मौनदर्शक / स्तब्धता-मौन-प्रतिबंधद्योतक :

- चुप, चिप, गप, गुपचित, गुपचूप, चुपचाप
उदा. १. चूप! काहीसुध्दा बोलू नकोस!
२. गप! बसायच तिथं!
३. चुपचाप! माझे पैसे परत कर!
४. गुपचित! जा इथून!

◆ व्यर्थ उद्गारार्थी अव्यय :

केवलप्रयोगी अव्यये ही सामान्यतः वाक्याच्या आरंभी येतात व भावना व्यक्त करतात. पण काहिसे उद्गारासारखे शब्द वाक्याच्या मध्येही येतात.

- जसे- १. पण मन बेटे स्वस्थ राहीना.
२. तो बिचारा काय बोलणार?
३. मी आपला काय म्हणू त्याला.
४. काल म्हणे मुलांनी धम्मालच केली.
५. येणार असेल तर येईना बापडा!
६. हा घ्या हा आला आत्ता.
७. राहू द्या तर मग आत्ता.

वरील वाक्यातील बेटे, आपला, बिचारा, म्हणे, घ्या, मग हे शब्द कोणतीही भावना व्यक्त करीत नाहीत किंवा त्यांच्यामुळे अर्थात देखील विशेष भर पडते असे नाही. उलट वाक्याच्या अर्थाच्या दृष्टीने निरर्थक / व्यर्थ असे हे शब्द येत असल्याने अशा शब्दांना 'व्यर्थ उद्गारवाची अव्यय' असे म्हणतात.

टीप : या अव्ययांना गंगाधरपंत टिळक वाक्यालंकारार्थक अविकारी शब्दयोगी अव्यय असे म्हणतात.

◆ पादपूरणार्थ केवलप्रयोगी अव्यय / पालुपदे :

बोलताना केवळ लकब म्हणून किंवा आठवेणासे झाले म्हणजे काही व्यक्तींच्या बोलण्यात पालुपदासारखे काही शब्द पुन्हा:पुन्हा: येताना आढळतात.

जसे - बरका, आत्ता, जळलं मेलं, आणखीन, जे हे ते, बरीक (मात्र, तेवढा), कळलं, हं

अशा शब्दांना पादपूरणार्थक केवलप्रयोगी अव्यय किंवा पालुपदे असे म्हणतात.

(पालुपद : ध्रुपद, वारंवार म्हणण्याचा पदातला भाग)

विरामचिन्हे

- १) आपण जेव्हा बोलतो, संभाषण करतो तेव्हा आपल्याला मधूनमधून थांबावे लागते. या थांबण्याला 'विराम' असे म्हणतात.
- २) बोलण्यातील विराम निरनिराळ्या चिन्हांनी दाखवले जातात. अशा चिन्हांना 'विरामचिन्हे' असे म्हणतात.
- ३) विरामचिन्हांमुळे वाक्य कोठे संपले, कोठे सुरू झाले की अपूर्ण आहे अशा विविध गोष्टी कळतात म्हणून विरामचिन्हांना लेखनात विशेष महत्त्व आहे.
- ४) अशा चिन्हांचा वापर केव्हा व कोठे करावा हे समजून घ्यावे लागते.
- ५) विरामचिन्हे इंग्रजी भाषेकडून मराठी भाषेला मिळालेली देणगी आहेत.
- ६) मेजर कॅंडी या इंग्रज अधिकाऱ्याने विरामचिन्हे मराठीत वापरण्याचा प्रकार सुरू केला.
- ७) विरामचिन्हांचे दोन प्रकार पडतात : (१) विराम दर्शवणारी
(२) अर्थबोध करणारी

क्र.	चिन्हाचे नाव	चिन्ह	केव्हा वापरतात?	उदाहरण
१	पूर्णविराम	.	१) वाक्य/विधान पूर्ण झाले हे दाखवण्यासाठी २) शब्दांचा संक्षेप दाखवण्यासाठी आद्याक्षरांपुढे	रमेश उभ्यास करतो. १) नि.आ.सातपुते २) एम.ए.डी.एड.
२	अर्धविराम	;	दोन छोटी वाक्ये उभयान्वयी अव्ययांनी जोडली असता	१) तो धावत गेला; पण बस मिळाली नाही.
३	स्वल्पविराम	,	१) एकाच जातीचे अनेक शब्द लागोपाठ आल्यास २) संबोधन दर्शवितांना टीप : शेवटच्या दोन शब्दांमध्ये मात्र 'आणि', 'व' ही उभयान्वयी अव्यये येतात.	१) आज आईने बाजारातून वांगी, बटाटे, टमाटे, कोबी व कांदे आणले. २) गीता, इकडे ये. ३) भाजणे, तळणे व /आणि उकडणे या पदार्थ शिजवण्याच्या पध्दती आहेत.
४	अपूर्णविराम (द्विबिंदू चिन्ह)	:	वाक्याच्या शेवटी तपशील द्यावयाचा असल्यास.	महाराष्ट्रातील नद्या पुढीलप्रमाणे : भीमा, कृष्णा, कावेरी, पंचगंगा इ.
५	प्रश्नचिन्ह	?	प्रश्नार्थक वाक्याच्या शेवटी	उदा.तुम्ही कसे आहात?
६	उद्गारचिन्ह	!	मनातल्या उत्कट भावना व्यक्त करताना	उदा.अबब! केवढा मोठा साप!
७	अवतरणचिन्ह	‘ ’ “ ”	एकेरी - एखाद्या शब्दावर जोर द्यावयाचा असल्यास, एखाद्याचे मत अप्रत्यक्षपणे सांगताना. दुहेरी - बोलणाऱ्याचे उद्गार जसेच्या तसे देताना	उदा. महाराष्ट्राची राजभाषा मराठी आहे. 'सत्यमेव जयते' उदा."माझ्या आनंदाला पारावार उरला नाही", तो म्हणाला.
८	संयोगचिन्ह	-	१) दोन शब्द जोडताना २) ओळीच्या शेवटी शब्द अपुरा राहिल्यास	हरि-हर, प्रेम-विवाह या आपण सगळे एकत्र येऊन आपल्या जीवनात परिवर्तन घडवू या.
९	अपसारणचिन्ह (डॅश) स्पष्टीकरण चिन्ह	-	१) बोलता बोलता विचार मालिका तुटल्यास २) स्पष्टीकरण द्यावयाचे असल्यास	उदा.मी येईन म्हटले खरे; पण- ते झाड- ज्याला फुले, फळे आहेत.त्याच्या फांद्या रुंद आहेत.
इतर चिन्हे				
१	विकल्पचिन्ह		दोन/तीन पर्यायांपैकी एकाची निवड	उदा. मला भाकरी / चपाती चालेल.
२	अधोरेखा	—	शब्दाला / वाक्याला अधोरेखित करताना	उदा. गांधीजींना लोक बापू म्हणत.
३	लोपचिन्ह		मजकूर गाळून पुढचा मजकूर घेताना	या पुस्तकाचे मूल्य ... शुद्ध शब्दकोशावर अवलंबून आहे.
४	काकपद / हसपद	^ /	एखादा शब्द अथवा वाक्य लिहावयाचे राहिल्यास	मुले उदा.शाळेतील सर्व अभ्यास करत होती.
५	दंड-एकेरी, दंड-दुहेरी	 	ओवी, अभंग, श्लोक, पद यासारख्या वाक्यप्रचारात चरणांचा शेवट दाखवीताना.	उदा. देह देवाचे मंदिर आत आत्मा परमेश्वर
६	अवग्रह	5	● विशिष्ट अक्षराचा उच्चार लांबट करण्यासाठी ● संधीमध्ये लोप पावलेला 'अ' दर्शविण्यासाठी ● स्वरांचा लावलेला उच्चार दर्शविण्यासाठी	उदा. १) शू 5! कोणीही बोलू नका सः+अहम् = सोहम् (मीच ब्रम्ह आहे ही भावना)
७	हलन्त	ˆ	व्यंजन वर्ण दर्शविण्यासाठी	क + अ = क
८	नुक्ता (अधोबिंदू)	.	विशिष्ट उच्चार दर्शविण्यासाठी (हिंदी भाषेतील अवतरण किंवा उर्दू वा सिंधी भाषेतील देवनागरीत अवतरणे देताना नुक्ता वापरावा)	क + . = क

संख्याविशेषणाचे प्रकार

◎ भाववाचक नामे साधण्याचे प्रकार ◎

क्र.	शब्द	प्रत्यय	भाववाचक नाम	इतर उदाहरणे
१	नवल	आई	नवलाई	खोदाई, चपळाई, दांडगाई, धुलाई, महागाई
२	श्रीमंत	ई	श्रीमंती	गरिबी, गोडी, लबाडी, वकिली, चोरी
३	पाटील	की	पाटीलकी	आपुलकी, भिक्षुकी
४	गुलाम	गिरी	गुलामगिरी	फसवेगिरी, लुच्चेगिरी
५	शांत	ता	शांतता	क्रूरता, नम्रता, समता
६	मनुष्य	त्व	मनुष्यत्व	प्रौढत्व, मित्रत्व, शत्रुत्व
७	शहाणा	पण / पणा	शहाणपण	शहाणपणा, देवपण, प्रामाणिकपणा, मोठेपण
८	सुंदर	य	सौंदर्य	गांभीर्य, धैर्य, माधुर्य, शौर्य, औदार्य, नाविन्य
९	गोड	वा	गोडवा	ओलावा, गारवा, पुंडावा
१०	समाज	इक	सामाजिक	भाविक, ऐतिहासिक

व्याख्या :

नामे व सर्वनामे यांचे यांचे वाक्यातील क्रियापदांशी किंवा इतर शब्दांशी येणारे संबंध ज्या विकारांनी दाखविले जातात त्या विकारांना 'विभक्ती' असे म्हणतात.

विभक्ती :

वि + भज् + ति = शब्दांची वेगळी केलेली रूपे / शब्दात झालेला बदल.

कारकार्थ (कारक विभक्ती):

नाम व सर्वनाम यांचा क्रियापदाशी जो संबंध असतो त्या संबंधाला कारकार्थ म्हणतात.

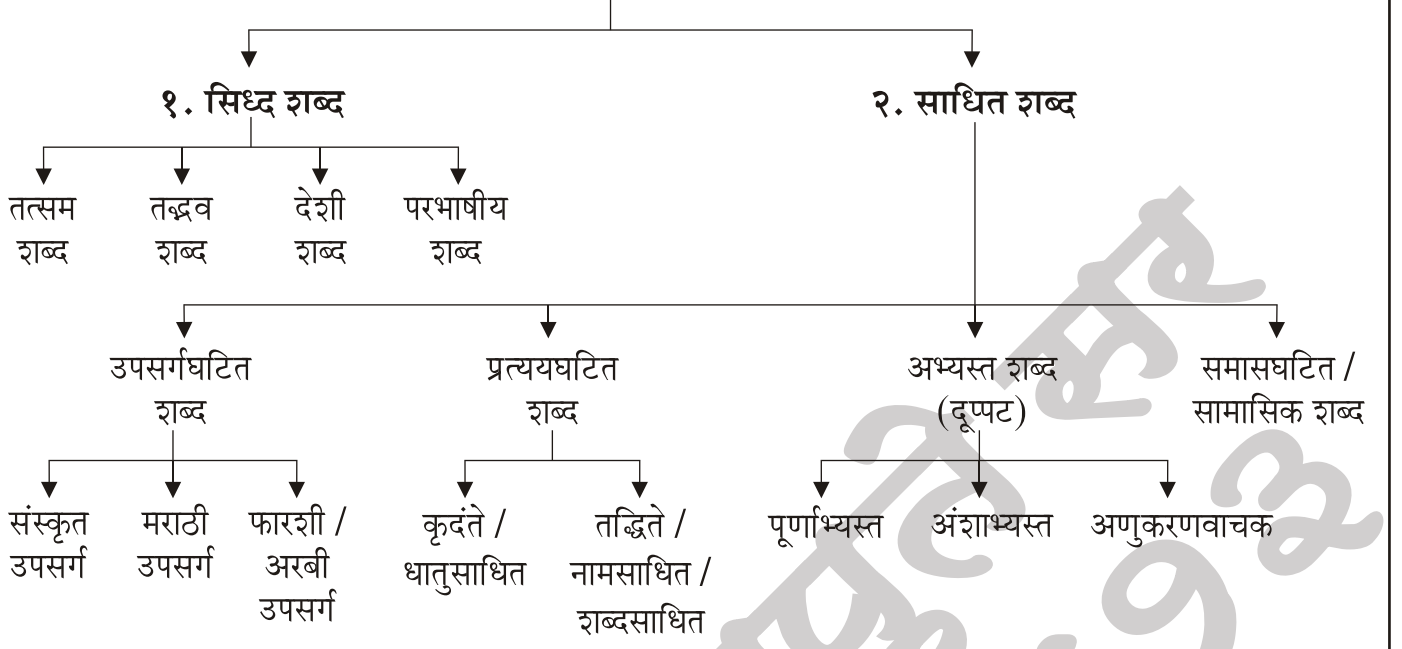
विभक्ती प्रत्यय व कारकार्थ पुढीलप्रमाणे :

क्र.	विभक्ती	एकवचनी प्रत्यय	अनेकवचनी प्रत्यय	कारकार्थ
१	प्रथमा			कर्ता
२	द्वितीया	स, ला, ते	स, ला, ना, ते	कर्म
३	तृतीया	ने, ए, शी	नी, ही, ई, शी	करण (साधन)
४	चतुर्थी	स, ला, ते	स, ला, ना, ते	संप्रदान (दान, भेट)
५	पंचमी	ऊन, हून	ऊन, हून	आपादान (वियोग)
६	षष्ठी	चा, ची, चे	चा, ची, चे, च्या	संबंध-उपपदार्थ
७	सप्तमी	त, ई, आ	त, ई, आ	अधिकरण (स्थळ, काळ)
८	संबोधन		नो / हो (अप्रत्यक्ष प्रत्यय)	हाक मारणे

टीपा :

- १) विभक्ती ही प्रत्ययावरूनच ओळखतात.
- २) विभक्ती प्रत्यय नाम किंवा सर्वनामाच्या वचनानुसार बदलतात.
- ३) शब्दयोगी अव्यय विभक्ती प्रत्ययाचे कार्य करीत असतात.
- ४) षष्ठी व संबोधन विभक्तीला कारकार्थ नाही.
- ५) द्वितीया विभक्तीला उपपदार्थ नाहीत.
- ६) वाक्यनिर्मितीस आवश्यक अशी पदे निर्माण करणे हे विभक्ती प्रत्ययाचे प्रमुख कार्य आहे.
- ७) विभक्ती प्रत्यय लावण्यापूर्वी नामाचे किंवा सर्वनामाचे सामान्य रूप घ्यावे लागते.
- ८) विभक्ती प्रत्यय लावून कोणताही नवीन शब्द तयार होत नाही.
- ९) नामाच्या आठ व सर्वनामाच्या सात विभक्त्या आहेत.
- १०) सर्वनामाची संबोधन विभक्ती नसते कारण हाक मारताना सर्वनामांचा वापर होत नाही.

मराठी भाषेत शब्दांचे मुख्य दोन प्रकार पडतात

१. सिद्ध शब्द :

भाषेत जे मूळ धातू किंवा मूळ शब्द असतात त्यांना सिद्ध शब्द म्हणतात.

मूळ धातू : जा, कर, उठ, बस, पी, खा, गा, इ.

मूळ शब्द : घोडा, झाड, झोप, फूल, आकाश, डोळा, वांगे इ.

सिद्ध शब्दांचे चार प्रकार पडतात :

१. तत्सम
२. तद्भव
३. देशी
४. परभाषीय

२. साधित शब्द :

सिद्ध धातू / शब्दांपासून तयार झालेल्या शब्दांना साधित शब्द म्हणतात. (साधित म्हणजे साधलेले / तयार केलेले)

उदा. जा पासून जाऊ, जाऊन, जाणारा असे शब्द तयार होतात.

साधित शब्दांचे चार प्रकार पडतात :

१) उपसर्गघटित शब्द : (उपसर्ग = लागण व घटित = घडलेले)

मूळ शब्दांच्या किंवा धातूच्या सुरुवातील (आधी) एक किंवा अधिक अक्षरे लावून होणाऱ्या शब्दांना उपसर्गघटित शब्द म्हणतात.

टीप : १. उपसर्गांना स्वतःचा सूचक अर्थ असतो.

२. उपसर्गामुळे शब्दाचा अर्थ बदलतो.

उदा.

अ. संस्कृत उपसर्गघटित -

अज्ञान	अपहार	अध्याय	उत्कृष्ट,	प्रकार	संभ्रम
आकंठ	अतिरिक्त	अभिनव	निर्गुण	प्रतिदिन	सुरम्य
अनुमती	अवसान	अपव्यय	परिचारिका	व्यर्थ	सप्रेम इ.

ब. मराठी उपसर्गघटित -

अढळ	अवघड	निखळ	फटफजिती	सखोल
असमंजस	आडखर्च	पडसाद	भरदार	अदपाव (पावशेराचा अर्धा भाग) इ.

क. फारसी / अरबी उपसर्गघटित -

ऐनपावसाळा	गैरफायदा	नाकाम	बिनधोक	हरएक
कमकुवत	दरमहा	बदमाश	सरसुभेदार	बेअदबी (फा.स्त्री: अपमान),

२) प्रत्ययघटित शब्द :

शब्दांच्या किंवा धातूंच्या शेवटी (नंतर) एक किंवा अधिक अक्षरे लावून तयार झालेल्या शब्दांना 'प्रत्ययघटित शब्द' असे म्हणतात. प्रत्ययघटित शब्दाचे दोन प्रकार पडतात.

टीप : प्रत्ययांना स्वतःचा वेगळा अर्थ नसतो; पण ते शब्दांना जोडल्यावर मात्र त्या शब्दांना अर्थ प्राप्त होतो.

अ. कृदंते / धातूसाधिते :

धातूला प्रत्यय जोडल्यामुळे जे शब्द तयार होतात, त्यांना 'धातूसाधित / कृदंते' म्हणतात.

उदा. जा + ऊन = जाऊन
कर + ऊन = करून
लिह + णारा = लिहणारा
दुःख + रा = दुखरा

जनक	व्यक्त	ऊडी	वाढणे	शिकाऊ	दळप
परशुराम	कार्य	खाऊन	हसरा	खर्चीक	उडणारा
निर्मिक	फोड	खाणावळ	वेढा	पाळीव	भार्गवी (लक्ष्मी, पार्वती)

वरील शब्दांना अन, अ, अन, आ, इंक, त, ता, य (हे संस्कृत) अ, आई, आरी, ई, ईत, ऊन, आवळ, पी, रा, आ, आऊ, आळू, ईक, ईव, ऊ, खोर, प, णारा (हे मराठी) प्रत्यय लागून / लागलेले आहेत म्हणून त्यांना प्रत्यय घटित शब्द म्हणतात.

ब. तद्धिते / शब्दसाधित / नामसाधित

नामे, विशेषणे, सर्वनामे व अव्यये यांना प्रत्यय जोडल्यामुळे जे शब्द तयार होतात.त्यांना शब्दसाधित किंवा तद्धिते असे म्हणतात.

उदा. माणूस + की = माणूसकी
गोड + वा = गोडवा
कुल + ईन = कुलीन (चांगल्या कुळातला, खाणदानीचा)

(कंसातील शब्द संस्कृत प्रत्यय आहेत) जाधव (अ) आनंदित (इत) स्वकीय (कीय) बुद्धिमान (मान) कायिक (इक) नवीन (ईन) देवत्व (त्व)	(कंसातील शब्द मराठी प्रत्यय आहेत) ओढा (आ) लबाडी (ई) भाडेकरी (करी) फुशारकी (की) नातेवाईक (वाईक) खोदाई (आई) रूचकर (कर) मळकट (कट) चिडखोर (खोर) ओलसर (सर)	(कंसातील शब्द फारशी प्रत्यय आहेत) हमाली (इ) दादागिरी (गिरी) फुलदाणी (दाणी) जानबाज (बाज) कारनामा (नामा) नालबंद (बंद)(नाल मारणारा) पाकिस्तान (स्तान) जहागिरदार (दार) कलमदान (दान) तोफखाना (खाना) फडणीस (णीस)
*कलमदान (दौत/लेखणी इ. ठेवण्याची लहानशी पेटी), फडणीस (सरकारी दफ्तराचा मुख्य अधिकारी)		

३) अभ्यस्त शब्द

एखाद्या शब्दात एका शब्दाची अथवा काही अक्षरांची पुनरावृत्ती झालेली असते. अशा शब्दांना अभ्यस्त शब्द असे म्हणतात. अभ्यस्तचा अर्थ दुप्पट करणे.

अभ्यस्त शब्दांचे तीन प्रकार पडतात :

अ. पूर्णाभ्यस्त :

जेव्हा एकच शब्द पुन्हा येऊन किंवा द्विरुक्ती होऊन जो एक जोडशब्द तयार होतो त्याला पूर्णाभ्यस्त असे म्हणतात.

हे शब्द नाम, विशेषण, क्रियापद व अव्यय अशा विविध जातीतील शब्दांपासून बनतात.

उदा. पैसाचपैसा, (च, व, न च्या मागे व पुढे तोच शब्द आला तर तो पूर्णाभ्यस्त मानावा)

पिढ्यानपिढ्या	भराभरा	वारंवार	पुढेपुढे	एकएक	भावाभावात
पेढेचपेढे	हळूहळू	कळकळ	हिरवेहिरवे	पाठोपाठ	हुबेहूब इ.
घरोघर	लाललाल	आतल्याआत	काळाकाळा	लांबचलांब	
हळहळ	नजरानजर	समोरासमोर	मजाचमजा	वरचेवर	

ब. अंशाभ्यस्त :

जे एक पूर्ण शब्द जोडशब्दात जसाच्या तसा पुन्हा न येता एखादे अक्षर बदलून येतो. बदलून आलेल्या शब्दाला वेगळा अर्थ नसतो त्यास अंशाभ्यस्त असे म्हणतात.

अंशाभ्यस्त शब्द ही नाम, विशेषण, क्रियापद, अव्यय व दोनदोन भाषांपासून तयार होतात. उदा.-

कागदबिगद	सोक्षमोक्ष	शेळीबिळी	आरपार	अंमलबजावणी (फारशी + मराठी)
पैसाअडका	दगडबिगड	आसपास	तळमळ	मेवामिठाई (फारशी + मराठी)
शेजारीपाजारी	गडबड	आडवातिडवा	गुपचूप	धनदौलत (मराठी+फारशी)
उलटासुलटा	घरबीर	उरलासुरला	कामकाज	जुलूमजबरी (फारशी + फारशी)
बारीकसारीक	गोडधोड	अवतीभवती	चिरीमिरी	
लाडीगोडी	लटपट	किडूकमिडूक	जिकडेतिकडे	

क. अनुकरणवाचक :

ज्या जोडशब्दात ध्वनिदर्शक शब्दांची पुनरुक्ती (पुन्हा येणे) होते अशा शब्दांना अनुकरणवाचक / नादानुकारी शब्द असे म्हणतात.

(पुनरुक्त शब्द नादानुकारी असतील तर ते उच्चारप्रमाणे ह्रस्वच लिहावे.) उदा.

कडकड	टकटक	टुरटुर	तडतड	दुडुदुडु	टिकटिव	थयाथया
झुळझुळ	धडधड	धपधप	रिपरिप	मुळुमुळु	झिमझिम	घणघण इ.
भुरभुर	कुरकुर	खळखळ	छमछम	लुटुलुटु	खळखळ	
किरकिर	चटाचटा	फडफड	फुरफुर	हुरहुर	झुकझुक	

४) सामासिक शब्द :

दोन किंवा अधिक शब्द एकमेकांमधील परस्पर संबंधामुळे एकत्र येऊन तयार होणाऱ्या शब्दाला सामासिक शब्द असे म्हणतात.

उदा. पोळपाट	निलकमल	दारोदार
वेणीफणी	भेदाभेद इ.	

***IMP उदाहरण :**

मधूनमधून असेच घराकडे येत जा. या विधानातील अधोरेखित केलेल्या शब्दाचा शब्दसिद्धीच्या आधारे उपप्रकार ओळखा.

अ) पूर्णाभ्यस्त शब्दयोगी	ब) पूर्णाभ्यस्त क्रियाविशेषण
क) पूर्णाभ्यस्त विशेषण	ड) पूर्णाभ्यस्त क्रियापद

संस्कृतात क्रियापदालाच अख्यात असे म्हणतात. काळ व अर्थ हे क्रियापदांना होणारे विकार असल्याने यांनाच व्याकरणात आख्यातविकार असे म्हणतात.

काळ व अर्थ	क्रियापदाचे रूप	क्रि. रूप	क्रि. रूप	क्रि. रूप	क्रि. रूप	आख्याताचे नाव
वर्तमानकाळ	बसतो					प्रथम - ताख्यात
भूतकाळ	बसला					लाख्यात
रीतिभूतकाळ	बसे (ए = अ + ई)					ई-आख्यात
भविष्यकाळ	बसेल					ईलाख्यात
आज्ञार्थ	बसू					ऊ-आख्यात
विध्यर्थ	बसावा					वाख्यात
संकेतार्थ	बसता					द्वितीया - ताख्यात

टीप : आख्यात प्रत्यय ही संज्ञा मराठीत सर्वप्रथम 'कृष्णशास्त्री चिपळूणकर' यांनी योजली

राज्यसेवा व सर्व स्पर्धा परीक्षांसाठी

मराठी व्याकरण

• मार्गदर्शक •
श्री. नि. आ. सातपुते
 एम.ए.(मराठी), डी.एड.

- अफलातून मराठी व्याकरण शिका व हसत-खेळत पैकीच्या पैकी गुण मिळवा.
- शब्दसिध्दी व संपूर्ण शब्दसंग्रहाच्या तुफानी क्लृप्त्या...
- २२००+ वाक्प्रचार, १४००+ म्हणी व सर्व शब्दसंग्रह मोफत.
- माफक फी... गरीब व होतकरू विद्यार्थ्यांना विशेष सहकार्य.
- बदललेल्या परीक्षा पध्दतीनुसार अध्यापन...
- प्रत्येक घटकावर सराव चाचणी

संपर्क क्रमांक : ९९२२४३३८१३